

ՔՆՆԱԳԱՏԱԿԱՆ

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԳԱՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՔ ՍԻՒՆԵՐԸ

Ներկայութեանն ենք գրական կենդանագրքի մը ա՛յն պարագային ուր ուսումնասիրուած հեղինակն արուեստագէտ մըն է, որուն երկը ճիգ մը կը վկայէ իրագործումին համար գեղեցկութեան զաղափարի մը: Այդպէս են ընդհանրապէս անոնք որ կը պարունակուին «XVII-րդ» և «XIX-րդ դար»-ուն մէջ՝ յօգուածներ Corneille-ին, La Fontaine-ին, Racine-ին, M^e De Sévigné-ին, La Bruyère-ին, Chateaubriand-ին, Victor Hugo-ին, Balzac-ին հայլնին վրայ, Ասոնց փարեի պիտի ըլլայ կցել ուրիշներ՝ Emile Zola-ի, Paul Bourget-ի, Pierre Loti-ի վրայ, քաջուած Propos Littéraires-ներու շարքէն: Այս ֆենդանագրքերը սքանչելի են իրենց ճշմարտութեամբ և ճշգրտութեամբ: Անոնց մէջ կը տեսնեն պատկեր մը ոչ թէ պարզուած, այլ՝ գտնուած, ոչ թէ կերպական, այլ՝ անշարժացած յառաքանչական և վերջնական գիրքի մը մէջ:

Այս ֆենդանագրքերուն մեղադրեցին — Victor Giraud-ն է — ինչ որ, մեր աչքերուն գէթ, կը կազմէ մին անոնց գլխաւոր արժանիքներէն՝ գտնուած և անշարժութիւն: Երբ քննադատութիւնը շատ, շատ կայսկան (Statique) է . . . , ան չհետեւիր բուսական մօտէն ֆենդանքին շարժումին, եղափութեան՝ մտածումի մը, հոգիի մը: Պրիւճեթիւրի գաղափարակցէն այս վերագրումը գործածակի ոչինչ ունի: Բայց հարց է հասկցալի: Ո՛րն է նպատակը որուն համար իմաստը և գրական ֆենդանագրքի մէջն նկարչի: Հետեւիլը չէ, մօտէն կամ հեռուէն, ակնանքին շարժումին, այլ՝ արտագրելու ֆենդանքին տպագրութիւնը: Այդ բանին մէջ փարեի է յաջողի, գիտե՛ք այդ, ինչպէս որ ֆրանսէլ Maîtres de L'heure-ի լեզվովը, և ինչպէս որ ինք ֆրանսէլ շատ յաճախ, խորհրդարարական կապուելով յաջորդաբանին, փոփոխականին, եղափոխականին, լեզվականին մը քաղաքական գիտագիտական:

Թեան մեջ, Բայց մարդ կը վտանգէ, այդ կերպ վարուելով, մատուցանել, աչքերուն, պատկեր մը խիտ և բարդ, և որ կը կորսնցնէ յատկութենէն ինչ որ ան կը թուի չահիլ ճոխութեան տեսակետէն, այնքան անորոշ որքան հետաքննուած է մօտէն ճշգրտութիւնը: Բայց աւելի լաւ չէ՞, նախընտրարար կապուելով գրագէտի մը կամ բանաստեղծի մը հոգիին մէջի կայունին, անոր կազմուածքին և հանճարին մէջի անփոփոխելիին, տալ մեզի անկէ կենդանագիր մը, ուր հաստատուած ըլլայ, միանգամ ընդ միշտ, անոր իսկական գիտագծութիւնը, ազատուած վաղանցիկ պատահականութիւններէն, արկածականին իշխանութենէն, և մասնակցող, կերպով մը, փառքի մշտատեսութեան զոր կը վայելէ գրագէտը:

Victor Hugo-ի վրայ մագիստրոսական իր ուսումնասիրութեան վերջաւորութեան Ֆակէն կը գրէ՝ «Պիտի ուղէի անոր մասին խօսած ըլլալ ինչպէս մեր զաւակները պիտի խօսէին . . . »: Իր իղձը, հոս ինչպէս այլուր, ինչպէս միշտ, արտասանելն է նոյն խօսքերը որոնք պիտի ըլլան յետագայ սերունդներունը, գուրկ ապերախտութենէն ինչպէս օնախապաշարումէն: Յետագայ սերունդները հեռուէն կը տեսնեն, և ամբողջութիւնը միայն հաշուի կ'առնեն: Քննադատին գրական գիտանկարները մեզի կը թուին սքանչելիօրէն համապատասխան միակ կերպին որով յետագայ սերունդները կը տեսնեն և պիտի տեսնեն գրական անցեալի մեծ գէմքերը, յաւիտենապէս հաստատուած իրենց սովորական գիրքին մէջ, յանկարծակի բռնուած իրենց իսկ մամնէն մտերիմ յայտնի շարժումին մէջ:

Եթէ Ֆակէի գրական գիտանկարները կը նկատուին իր մամնէն փայլուն յաջողումներէն, գրութիւններու իր վերականգնողականները կը կազմեն անփրկելիօրէն իր իրական գլուխ-գործոցները: Բայց իր յատկութիւնները հան կը գտնեն իրենց բնական ու ամբողջական գործածութիւնը: Իր յետադիմացականութիւնը կը գտնէ, ընդարձակ աշխատասիրութեան խիտ անտառին մէջ, գլխաւոր նպատակները, վաղից գաղափարները: Իր նորամտութիւնը կը ծառայէ որովորեալ խառնուրդ նշանները խորհուրդի մը որ ինքզինք կը փնտռէ, որ կը խառ-

խաբէ, որ ինքզինք կը հակասէ, որ երբեմն կը կորսուի: Իր անկուշտ հետաքրքրութիւնը գտնել կուտայ մշտանորոգ հաճոյք մը այս փնտռութիւն մէջ որ յաճախ որսորդութեան կերպարանք կ'առնէ, և այդ հաճոյքը վարդի պէս կը բացուի բարի տըրամադրութեամբ և եռանդով որոնք կ'ոգեւորեն ամենէն զժուարիմաց նիւթերու պարզումը: Այս հետաքրքրութիւնը, ասկէ զատ, ձեռնարկել կուտայ իրեն անդադար զբաղան նոր քննութիւններու, և փոփոխել կուտայ անհունապէս իր հետախուզութեան առարկան: Համադրական իր սքանչելի կարողութիւնը կը յայտնուի միութեան վերածումովը տարբեր կերպարանքներու խորհուրդի մը որ կը խուսափէր մեղմէ կոտորակուած և ցրուած հեղինակի մը զանազան երկերուն մէջ: Իր քննադատական ոգին կ'ըմբռնէ վաղիմաց վստահութեամբ փաստարկութեան մը տկար կէտը, արուեստակեալ զօդումը երկու դադափարներու, թագուն ճիւղքը մտաւորական լաստակի մը որուն փայլուն ճակատը կը խաբէր բոլոր աչքերը:

Այսպէս կը գտնենք իր երկին մէջ բընազանցական, բարոյագիտական, քաղաքագիտական, բնկերաբանական դրութեանց վերկառուցումներու շարք մը որոնք կը կազմեն այդ հրանայի հետախուզութիւնը «*Politiques et moralistes du XIXe Siècle*»-ի վրայ, որուն կարելի պիտի ըլլար միացնել «*XVIIIe դարէն քաղուած քանի մը ուսումնասիրութիւնները*»:

Անոնց ո՛չ մէկ նկարագրութիւնը պիտի կրնար տալ գաղափար մը. նոյն իսկ մերձուոր: Պէտք է կարգով զանոնք և խորհրդածել անոնց վրայ, իրազեկ դառնալու իմար վերլուծումի սքանչելի նարպիկութեան, քննադատութեան բացարձակ ուղղամտութեան, համադրութեան սքանչելի կորովին, պարզումին անբաղդատելի պայծառութեան:

Դրութիւններ՝ բնազանցական *Malebranche*-ին պէս, բարոյագիտական Պլատոնին և Նիշէլինին պէս, քաղաքագիտական *B. Constant* կամ *Focqueville*-ին պէս, բնկերաբանական *Fourier*-ին կամ *Saint-Simon*-ին պէս, ձագն կը հափնայ մէջը և կը հափնէ:

Բոլոր յատկութիւնները զորս կը պարզէ

ան և զորս թուեցինք, — պարզումի յստակութիւն, նրբամտութիւն, վերլուծումի և համադրումի կարողութիւն, իմացականութեան պայծառութիւն —, մեզ կը թուին ծագել միակ աղբիւրէ մը, Ֆակէն ամէն բանէ առաջ, և մանաւանդ *Logicien* մըն է: Իր տիրական կարողութիւնը *logique*-ն է: Խրթնութիւնը ճաշակի թերութիւն մըն է անկասկած և նիշ՝ տկարութեան, այլ և էապէս մեղանչում մը *logique*-ի գէմ, թըշնամի մանուածագատութեանց ուր կը խրի խորհուրդը և կը կորսուի: անաւտոիկ ինչո՞ւ Ֆակէն յօդուած մը միշտ յստակ է: Իմաստասէրի մը խորհուրդին թափանցելը կը պահանջէ անկասկած որոշ պատրաստութիւն, անկողնակալութիւն, խոնարհամտութիւն նոյն իսկ, որ զիսէ լուծութիւն հարկադրել ծոգող առարկութեան, թողելու համար խօսքը հեղինակին որ պիտի պատասխանէ թերեւս անոր, վայրկեան մը ետք, բայց ատիկա կը պահանջէ մանաւանդ *logicien*-ի յատկութիւններ՝ պաղարիւն և չըջահայեաց խելք, փաստերը կըշտող, ապացուցումները գնահատող, զատող՝ ճշմարտութիւնը, անաւտոիկ ինչո՞ւ Ֆակէն յօդուած մը թափանցող և իմանալի է միշտ: Վերլուծումի կարողութիւնն իսկ միայն կիրառութիւն մըն է *logique*-ի նոյն կանոններուն, բարդ տարրերու տարբադրութեան: Ահա թէ ինչո՞ւ Ֆակէն յօդուած մը կը թուի աւելի լաւ ներկայացնել հեղինակի մը միտքը քան հեղինակն ինքն իսկ: ատիկա՞ անոր համար որ քննադատը վերածեց իրենց ամենապարզ արտայայտութեան խորհուրդին գաղափարները: Համադրութեան կարողութիւնը վերջապէս, ան ալ հիմնուած է *logique*-ի վրայ: պէտք է ըմբռնել առնչութիւնները, նմանութիւնները եւ համաձայնութիւնները. պէտք է միացնել, զօդել այս տարրերը որոնք կը ներկայացնեն խնամութիւններ. պէտք է կազմել ամէնը և զայն կենսաւորել չըջագատելով զայն նպատաւոր միջոցորտով մը. գնելով այդպէս կառուցուած շէնքը բարձրագոյն սկզբունքի մը, բնականուր ճշմարտութեան մը հովանիին տակ: Ահա թէ ինչո՞ւ Ֆակէն յօդուած մը կենդանի կը թուի և կը կանգնի մեր աչքերուն առաջ իբր փայլուն պատկերը խորհրդի մը որ կը քալէ:

Եւ թերեւս ներկայութեանն ենք հոս, — կամ գոնէ զայն կ'ընդհամարենք — գաղտնիքին այն շլացումին որուն ենթարկեցին՝ քննադատին վերականգնումները իրեն ժամանակակից և յաջորդ սերունդներու ընթերցողները: Logique-ը ստուգութիւններու աղբիւրն է: Զայն տիրական վարպետութեամբ գործածողը ծնիլ կուտայ, իր նմաններուն հոգիին մէջ, համոզումը թէ ան իրաւ է: Ֆակէն ծնիլ կուտայ այդ համոզումը: Թերեւս կեղծն ունենայ իր հրապոյրը, ու պատրանքն ալ՝ իր կախարդանքը. բայց մարդիկ, ընդհանրապէս, կը սիրեն ճշմարտութիւնը: Զայն իրականութեան հոմանիշ կը նկատեն. կը սխալին թերեւս, բայց սխալ մը զոր պիտի չկրնային վրիպեցնել: Ֆակէն իբրեւ պահապան այդ ճշմարտութեան և մարդկային այդ իրականութեան որ մեզ կը վրդովէ կը բաշխէ շուայօրէն իր ստացած հարըստութիւնները:

Կայ, կը կարծենք, տակաւին ուրիշ պատճառ մը իր յաջողութեան և ազդեցութեան: Քննադատութիւնը, ինչպէս որ ինք կը գործադրէ, մեզի կը թուի սքանչելիօրէն յարմար ֆրանսական գրականութեան էական յատկանիշներուն: Այս գրականութիւնը Mollère-էն մինչև Balzac, կը պարփակէ մեծ ստեղծողներ ու ժողովրդականներ որ կը ժայթքի յորդաշունչ և թարմ, առատութեամբն առոյգ աղբիւրներու: Բայց ան կը պարունակէ աւելի՝ երկեր չափի և կշռի պայծառ և պաղարիւն խորհրդի, մտացի, սուր և թափանցող նկատողութեան, ազատ և իմաստուն վերլուծումի: Ան է՝ մանաւանդ, Montaigne-էն մինչև Anatole France, բարոյագէտներու գրականութիւն մը, նուրբ և խոհուն մտքեր, մեծ դիտողներ, ողջախոհ և գործնական մարդեր: Հասկնալու համար նման գրականութիւն մը, ո՛չ ոք Saint-Simon-էն ի վեր աւելի լաւ օժտուած էր քան հեղինակը «XVIII^{րդ} դար»-ու և «Politiques et Moralistes»-ի: Քննադատին բնութեան և գրականութեան յատկանիշներուն այս կցորդութիւնը կը բացատրէ անշուշտ իր յաջողութեան մէկ մեծ մասը:

Սիրաջան ուսումնասիրելով գրագէտները, որոնց յատուկ է գաղափարներ ունենալ, ֆակէն պարտ էր բերելիլ հարկադրաբար զբաղելու գաղափարներով, նկա-

ԼԵՋՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ^(*)

Ներկայի և անկատարի անմիջական ձեւը Զէյթունում կազմուած է կը մասնիկի կրկնութեամբ. ինչպէս՝ զօ գիփիմ, զօ գուզում, զօ գուզօս՝ կեփեմ, կուզեմ, կուտաս. — անկատարը Հաճինում ունի երկու ձեւ. առաջինը սովորականն է, երկրորդը նրա վրայ աւելացած թուրքերէնի իլլի անկատարի մասնիկը. — ինչպէս՝ գագի՝ կամ գագի՝ իլլի՝ գալիս էի:

Ապառնին երկու տեսակ է Մարաշում. սովորական ապառնի որ կազմուած է բիզէ (պիտի) մասնիկով և անմիջական ապառնի՝ որ կազմուած է իլլի (ուզել) բայով. ինչպէս՝ բիզէ բիրիմ՝ պիտի բերեմ, զիզիմ բիրի՝ անմիջապէս պիտի բերեմ: Հաճինում ապառնի պիսի մասնիկը դարձել է բ, իսկ անցեալ ապառնին կազմուած է թրք. իլլի մասնիկով. ինչպէս՝ բիզգօմ, բիզօմ՝ պիտի երթամ, պիտի գամ, բիշլի իլլի, բիզի՝ իլլի՝ պիտի երթայի, պիտի գայի:

Դերբայի համար ունինք իր, իյ, օծ, մօն ձեւերը. ինչպէս՝ գիրբի է, գիրբի է, գիրոծ է (կերել է), իփմօն է (եփած է):

11. Սիւրիոյ բարբառ. — Հայերէնի ամէնից ալլափոխեալ բարբառն է Սիւրիոյ բարբառը, որ խօսուած են Ասորիքի մի քանի

(*) Շարունակութիւն՝ մեծաճուց հեղինակի Պառմուրիւն Հայ Լեզուի», գործէն (Ի. Դ. Դալիս):

տեղու զանոնք իրենց առնչութիւններով և անդրադարձումներով ընկերային կեանքին վրայ, դառնալու գաղափարներու քննադատ մը, ըլլալէ ետք միասնաբար կամ յաջորդաբար, տեսարան մը և գրական քննադատ մը, կենդանագրող մը և իմացականութիւններու վերականգնացանող մը: Հետեւինք իրենն այս վերջին ասպարէզին մէջ:

ԱՄՓՈՓՅՑ

ՊԱՐԳԵՒ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 13)